

Recenzja habilitacyjna

dorobku naukowego, dydaktycznego, organizacyjnego i popularyzatorskiego dr Agnieszki Woynarowskiej, adiunkta Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego

Odpowiadając na decyzję Rady Dyscypliny Pedagogika Uniwersytetu Gdańskiego z dnia 28 kwietnia 2021r. i wyznaczenia mojej osoby na recenzenta w komisji habilitacyjnej powołanej w. celu przeprowadzenia postępowania habilitacyjnego dr Agnieszki Woynarowskiej, przedstawiam recenzję zawierającą ocenę dorobku naukowego, dydaktycznego, organizacyjnego oraz popularyzatorskiego.

1. Sylwetka naukowa dr Agnieszki Woynarowskiej

Dr Agnieszka Woynarowska jest absolwentką pięcioletnich stacjonarnych studiów magisterskich na kierunku pedagogika w zakresie nauczania początkowego, które ukończyła na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego. Promotorem pracy magisterskiej (*Postawy rodzicielskie a społeczno-emocjonalne przystosowanie się dziecka do szkoły*) była dr Beata Małecka. Na mocy uchwały Rady Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego z dnia 29 czerwca 2006 roku uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych w dyscyplinie pedagogika. Tytuł rozprawy doktorskiej: *Publiczny dyskurs i doświadczenie indywidualne niepełnosprawności intelektualnej*, promotor rozprawy: prof. dr hab. Tomasz Szkudlarek.

W roku 1997 została zatrudniona na stanowisku asystenta w Zakładzie Pedagogiki Specjalnej, w Instytucie Pedagogiki, na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego. Po uzyskaniu stopnia naukowego doktora otrzymała zatrudnienie na stanowisku adiunkta, na którym pracuje do chwili obecnej. Habilitantka, poza pracą w Uniwersytecie Gdańskim, doświadczenie zawodowe zdobywała jeszcze w innych ośrodkach akademickich: Gdańskiej Wyższej Szkole Humanistycznej, Ateneum-Szkole Wyższej w Gdańsku, a także w

Specjalnym Ośrodku Szkolno-Terapeutycznym dla Dzieci i Młodzieży z Autyzmem (również w Gdańsku). Z Autoreferatu wynika ponadto, że w latach 1996-1998 była seminarzystą/osobą wspierającą w Stiftung Humanus-Haus, Sozial-Therapeutische Arbeits und Lebensgemeinschaft (Wspólnota życia i pracy dla młodzieży i dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną) w Szwajcarii.

2. Ocena osiągnięć, o których mowa w art. 219 ust.1 pkt. 2 Ustawy

2.1. Ocena monografii pt. *Niepełnosprawność intelektualna i praca. Gra w/o emancypację*. Kraków, IMPULS, ss. 468 stanowiącej podstawę postępowania habilitacyjnego. Recenzenci wydawniczy: prof. dr hab. Amadeusz Krause, dr hab. Marcin Wlazło, prof. US.

Monografia wskazana jako osiągnięcie będące podstawą ubiegania się o stopień naukowy doktora habilitowanego wpisuje się w stosunkowo jednolity i spójny obszar zainteresowań badawczych Habilitantki. Stanowi niejako finalny efekt długofalowych doświadczeń naukowych i podejmowanych eksploracji poznawczych odnoszących się do dorosłości osób z niepełnosprawnością intelektualną. Zaprezentowany w tej publikacji projekt badawczy przyjmuję jako wielopłaszczyznową i zaangażowaną obserwację dorosłego życia osób z tym typem niepełnosprawności, którego jednym z wyznaczników jest aktywność zawodowa – jej podjęcie i utrzymanie. Wprawdzie, jak zaznacza to sama Habilitantka w Autoreferacie, sytuacja zawodowa osób z niepełnosprawnością jest dość częstym przedmiotem zainteresowań badawczych, to jednak znacznie rzadziej analizowana jest aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnością intelektualną. Zatem, już na wstępie, doceniam sam zamysł badawczy dotyczący zjawiska pracy w tej grupie osób z niepełnosprawnością ukierunkowany na wielowątkowość mającą w zamierzeniu oddać szeroką i skomplikowaną, uwikłaną w wiele kontekstów, naturę relatywnie specyficznej aktywności zawodowej. Brak zwartych opracowań w tym zakresie zdecydowanie tworzy podstawę argumentującą zasadność realizacji tego typu projektu badawczego. Wypełnia on widoczną lukę poznawczą i z pewnością wzbogaca dotychczasowe ustalenia badawcze w obrębie problematyki dorosłości osób z niepełnosprawnością intelektualną. Doceniam również włożony wysiłek w przeprowadzenie badań, a także analizę treści wielu dokumentów wyznaczających kontekst i możliwości realizacji aktywności zawodowej przez tę grupę osób z niepełnosprawnością. Niemniej jednak, w realizacji tak rozbudowanego projektu badawczego dostrzec można

pewne mankamenty, nieścisłości, czy brak konsekwencji analitycznej, wzbudzające u czytelnika pewien niedosyt poznawczy, a czasem nawet dezorientację. Zdaję sobie sprawę z faktu, iż przy wielości podjętych wątków analitycznych, szczegółowości przywoływanych treści znaczących dla omówienia pewnych zagadnień składających się na sytuację zawodową osób z niepełnosprawnością intelektualną, niezbędne jest przyjęcie złożonej struktury wyводу, obejmującej elementy prezentujące różnorodne konteksty. Jednak w moim przekonaniu, tym bardziej konieczna jest dbałość o uściślanie założeń i precyzję stosowanych określeń, czy ukonkretnienie przywoływanych treści. Przez owe ukonkretnienie rozumiem np. nie tyle sprawozdawcze przywołanie pewnych zapisów z powszechnie znanych dokumentów (np. Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych ONZ), ale bardziej skrupulatne ich odniesienie do przyjętych w projekcie badawczym, założeń. Na poziomie tego typu publikacji, należałoby bowiem oczekiwać bardziej zaangażowanego przepracowania pewnych zapisów, treści i syntetycznego przedłożenia rezultatów dokonanej analizy. Druga ogólna uwaga do zawartości monografii wiąże się z moim niedosytem w zakresie powoływania się na literaturę obcojęzyczną. Wprawdzie Autorka we wstępie monografii wskazuje: „Niniejsza książka jest efektem realizacji projektu badawczego, którego celem było zgłębienie fenomenu pracy osób z niepełnosprawnością intelektualną rozgrywającego/urzeczywistniającego się w przestrzeni współczesnej Polski oraz współczesnego rynku pracy” (s. 11). Przyjmuję, iż badania dotyczą polskiej populacji osób z niepełnosprawnością intelektualną, niemniej jednak w prezentowaniu fenomenu pracy tej grupy osób wartościowe byłoby uwzględnienie znacznie szerszego zakresu publikacyjnego. Analiza dorobku naukowego oraz popularyzatorskiego Habilitantki wyraźnie wskazuje na bardzo dobrą znajomość języka angielskiego. Tym bardziej zadziwia fakt, iż w przeglądzie badań dotyczących aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnością (intelektualną) Habilitantka nie odwołuje się do szerszego kontekstu, a sygnalnie odnosząc się do sytuacji w Europie opiera się na publikacjach polskich autorów (np. M. Garbat, 2012). Praktyka ta nie jest błędem, ale zaznaczam niedosyt w zakresie dokonanego przeglądu dotychczasowej literatury w podjętej problematyce. Moja ostatnia uwaga ogólna dotyczy być może kwestii dyskusyjnej, ale w moim przekonaniu na tyle istotnej, że wartej zasygnalizowania. Nie do końca bowiem popieram praktykę, aby recenzentem wydawniczym publikacji (zwłaszcza o charakterze awansowym) była osoba z tego samego ośrodka akademickiego, a tym bardziej w postaci kierownika Zakładu, w którym zatrudniona jest Autorka monografii.

W dalszej części recenzji odniosę się do poszczególnych rozdziałów monografii.

Struktura monografii obejmuje 6 rozdziałów, z których pierwszy stanowi teoretyczne wprowadzenie łączące wątki niepełnosprawności, pracy i ekonomii. Autorka przybliżyła w nim rozumienie zjawiska (nie) możliwości bycia pracownikiem z niepełnosprawnością intelektualną we współczesnej Polsce. Wychodzi od znaczeń nadawanych pracy usytuowanych w perspektywie aksjologicznej, językowej, ekonomicznej, w kategorii „pustych znaczących”, przyjmowanych w obrębie różnych dyscyplin naukowych. Przybliżyła procesualne aspekty prowadzące do uznania pracy zarobkowej za najważniejszą aktywność życiową człowieka, określającą jego wartość społeczną. Ten syntetyczny, historyczny kontekst rozumienia roli pracy zawodowej stanowi pewne preludium do kolejnej części teoretycznych rozważań skoncentrowanych na sytuacji współczesnego rynku pracy. Nakreśla wizję współczesnego społeczeństwa rządzącego się określonymi prawami, wyjaśnia swoistą sytuację grupy nie-konsumentów, osób pozbawionych pracy zarobkowej, w obrębie których znajdują się również osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Z pewnym znanstwem Autorka przybliżyła rozumienie niepełnosprawności z perspektywy materialistycznej, materializmu historycznego, przypominając o źródłach ucisku osób z niepełnosprawnością, ukształtowanego w warunkach industrializacji. Wartościowym fragmentem tej części monografii są wszelkie odwołania do założeń definiujących niepełnosprawność w ramach *disability studies*. Autorka pokazuje związek między aktualną sytuacją społeczną osób z niepełnosprawnością oraz elementami współczesnych kapitalistycznych systemów gospodarczych. Interesująco zaprezentowane są poglądy M. Russell odzwierciedlające się w perspektywie ekonomii politycznej oraz ekonomicznego modelu niepełnosprawności. Można dostrzec nieprzypadkowość powołania się na przekonania amerykańskiej aktywistki i badaczki, w nich upatrując pomocny kontekst wyjaśniania współczesnej sytuacji zawodowej osób z niepełnosprawnością, w tym intelektualną, w Polsce. Omówiony pierwszy rozdział (teoretyczny) monografii oceniam wysoko, poza wspomnianym już na wstępie niedosytem ostatniego podrozdziału: *O (nie) obecności osób z niepełnosprawnością (intelektualną) na współczesnym rynku pracy*. Zgodnie z tym, co wyakcentowałam wcześniej, ten fragment publikacji zyskałby w moim przekonaniu, poprzez dokonanie szerszego przeglądu badań, również badaczy obcojęzycznych. W zestawieniu do całej części teoretycznej, podrozdział ten należy do treściowo oszczędnych, z potencjałem uzupełnienia i poszerzenia pewnych wątków, dotychczas przeanalizowanych.

Rozdział drugi monografii zawiera metodologiczne założenia badań własnych, szczegółowo prezentuje poszczególne elementy konstytuujące zaprojektowany proces badawczy. W przypadku prac badawczych, zawsze taki fragment publikacji wiąże się z

dużymi oczekiwaniami co do precyzyjności i klarowności przedkładanych założeń. Bezsprzecznie należy się zgodzić z Autorką, iż „fenomen/zjawisko pracy osób z niepełnosprawnością intelektualną, stawanie się/bycie/realizowanie w obszarze pracy przez tych członków haszej społeczności jest zagadnieniem złożonym” (s. 101). Zatem badanie tego zjawiska jest z jednej strony interesujące, ważne, ale z drugiej bardzo wymagające pod względem metodologicznym. Zwrócę uwagę na kilka kwestii, które mogą utrudniać oczekiwany porządek metodologiczny, a które jednocześnie znajdują konsekwencje w części analitycznej.

Po pierwsze, pewnym mankamentem jest stosowanie synonimów na określenie zjawiska, które jest przedmiotem zainteresowań badawczych. Autorka bowiem dosyć swobodnie zamiennie używa wyrażen: fenomen pracy/doświadczenia zawodowe/aktywność zawodowa. Np. „Celem ogólnym zaprojektowanych przeze mnie badań była eksploracja fenomenu pracy/doświadczeń zawodowych osób z niepełnosprawnością intelektualną” czy „Za przedmiot badań przyjąłam zatem fenomen pracy/aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnością intelektualną”. Nie do końca rozumiem taki sposób zapisu wskazujący na swoiste niezdecydowanie się badacza co do określenia zjawiska będącego jego przedmiotem zainteresowań. Pożądanym tutaj zabiegiem byłoby wyraźne ustosunkowanie się do tych terminów, ich znaczeń i opowiedzenie się Autorki za jednym z nich lub wskazanie na ich równoważność znaczeniową. Podobną uwagę można poczynić w odniesieniu do kolejnych używanych terminów: miejsca/przestrzenie/społeczne światy, również zapisanych w sposób świadczący o ich synonimiczności, gdy tymczasem sama Autorka przywołując ich definicje pokazuje na zróżnicowanie zakresów znaczeniowych. Swoistą wątpliwość można również wyrazić wobec określeń czynności poznawczych określających proces badań wybranego zjawiska, mianowicie używane są wyrażenia: „*eksploracja* fenomenu...”, „*poznanie* fenomenu...” (s. 103), ale też „*zglębienie/odkrycie* ... (s. 106), czy też *rozumienie*... (s. 107), gdy Autorka osadza projekt badawczy na pograniczu/przecięciu paradygmatu konstruktywistyczno-interpretatywnego i krytyczno-emancypacyjnego, w jakościowej orientacji/strategii badawczej.

Po drugie, dostrzegana nieścisłość terminologiczna utrudnia klarowne sformułowanie głównych założeń badawczych. Przyjmuję możliwości dopowiadania i wprowadzania zdań uzupełniających wcześniej wskazane treści. Niemniej czytelnik oczekiwałby większej spójności między zapowiedziami badacza zawartymi w celu badań, przedmiocie badań i pytaniu badawczym. Przedstawiona w monografii ich wersja wprawdzie pozwala ostatecznie

na uchwycenie całego zamysłu badawczego, jednakże ujawnia pewne trudności, z jakimi zmierzyła się Autorka w podaniu tych podstawowych założeń badawczych.

Po trzecie, zapoznanie się ze szczegółowymi celami badawczymi oraz szczegółowymi problemami badawczymi, nieuchronnie może zrodzić u czytelnika pytanie, dlaczego Autorka po przyjętym (i wydaje się właściwym porządku analizy problemu: od ogółu do szczegółu- kulisy, scena, aktorzy), wyodrębniając obszary/kategorie problemowe przyjmuje nieco zmienioną kolejność: scena – aktorzy-kulisy (s. 104-105), by ostatecznie wskazać, że: „Badając ten fenomen (...) eksplorowałam go w trzech obszarach, na trzech ścieżkach badawczych: działań na scenie, założeń kulis i doświadczeń aktorów społecznych (s. 120). Zdaję sobie sprawę, iż są to drobiazgowo elementy założeniowe, niemniej istotne dla rozumienia pewnych zasad pokazujących realizację projektu badawczego.

Po czwarte, moją uwagę zwraca podrozdział: *Sposoby gromadzenia danych w ujęciu teorii ugruntowanej* (s. 113-117). Rozumiem tutaj trudność, z jaką napotkała się Autorka, chcąc wyraźnie określić, jaką metodę badań zastosuje, po wcześniejszej deklaracji paradygmatycznej i osadzeniu badań w teorii ugruntowanej. Zważywszy na niejednorodność definiowania metod badań, technik badawczych oraz sposobów zbierania danych w literaturze metodologicznej, nie jest prostym przedsięwzięciem klarowne posługiwanie się tymi terminami, wskazując na ten etap własnego postępowania badawczego.

Podsumowując rozdział z założenia o charakterze metodologicznym, z jednej strony doceniam podjęte starania Autorki, by wskazać ramy metodologiczne w podjętych badaniach zjawiska pracy osób z niepełnosprawnością intelektualną (w tym usytuowanie paradygmatyczne, czynności zbierania danych, procedurę analityczną). Z drugiej zaś strony dostrzegam pewne mankamenty, które rozumiem, iż są konsekwencją niezwykle złożonej natury samego zjawiska będącego przedmiotem badań, trudnego do jednoznacznego uchwycenia wśród osób z niepełnosprawnością intelektualną. W moim jednak przekonaniu nie sposób ich pominąć w ocenie warsztatu badawczego Autorki pretendującej do samodzielności naukowej. Kończąc ocenę tej części monografii podkreślam istotne znaczenie ostatniego jej podrozdziału: *Sceny-miejsca/przestrzenie i etyczny aspekt badań*. Wyakcentowanie etycznego aspektu badań to ważny element założeń badawczych, nierzadko pomijany w opracowaniach.

Na część empiryczną obejmującą analizę wyników badań własnych składają się rozdziały 3, 4 i 5. W rozdziale trzecim zawarto analizę zjawiska pracy osób z niepełnosprawnością intelektualną w ramach kontekstu kulis: systemowo-politycznych uwarunkowań możliwości kreowania projektów zatrudniania i realizacji prawa do pracy tej grupy osób. To z pewnością

ważna i niezbędna perspektywa analityczna ujawniająca szerokie tło ustaleń systemowych, politycznych o zasięgu międzynarodowym i krajowym w zakresie praw osób z niepełnosprawnością do zatrudnienia i wsparcia podjętej aktywności zawodowej. Autorka wychodzi od pytania: „Czy i jaka polityka zatrudnienia osób z niepełnosprawnością intelektualną jest realizowana we współczesnej Polsce? Z jakim systemem wsparcia aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnością intelektualną mamy dziś do czynienia? (...) Czy mamy do czynienia z polityką emancypacji czy raczej działaniami pozorowanymi” (s. 135). Stosunkowo sprawozdawczo zaprezentowane są ustalenia legislacyjne wyznaczające polską politykę społeczną na rzecz osób z niepełnosprawnością, z przywołanymi komentarzami innych badaczy. A można by oczekiwać większego zaangażowania Autorki w przedstawienie poniekąd znanych treści, zawartych np. w artykule 27 Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych, Ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych z 1997r., czy dokumentach opisujących zasady funkcjonowania zakładów aktywności zawodowej, spółdzielni socjalnych, itp. Druga część rozdziału ukierunkowana jest na zestawienie systemowych deklaracji z rzeczywistymi możliwościami ich implementacji w polskiej rzeczywistości. Autorka na podstawie narracji i rekonstrukcji doświadczeń osób zaangażowanych w tworzenie projektów zatrudniania wspomaganego, zakładów aktywności zawodowej, czy spółdzielni socjalnych, postawiła sobie za zadanie ukazanie systemowych paradoksów, sprzeczności i działań pozorowanych. Kontynuując pewne wątki podejmuje również analizę rzeczywistej sytuacji i funkcjonowania szkół branżowych czy warsztatów terapii zajęciowej. Przyjmuję przyjęty przez Autorkę tok analizy, niemniej jednak nierzadko w trakcie lektury tej części rozdziału umyka porządek przedstawiania pewnych kategorii analitycznych, a nawet można odnieść wrażenie zagubienia głównych wątków prowadzonej narracji. Wprawdzie wprowadzane są pewne elementy porządkujące, np. w formie wtrącanego pytania: „Główne pytanie, na które szukałam odpowiedzi w tej części analiz, dotyczyło postrzegania i realizacji rehabilitacji zawodowej w tych trzech WTZ-ach. Interesowało mnie: Jakie działania są podejmowane w obszarze rehabilitacji zawodowej? Ilu uczestników opuściło placówkę i podjęło pracę?” (s. 172). Jednakże, moim zdaniem, warto już na wstępie podejmowanej analizy wyraźnie zaznaczyć/podać kryteria, według których będzie dokonywana, ewentualnie wyodrębnić kwestie lub pytania, wokół których poprowadzony zostanie wywód. Za wartościowy uznaję ostatni podrozdział: *Pomysły na ulepszenie systemu wsparcia aktywności zawodowej wraz z zaakcentowaniem alternatywnej ścieżki realizacji dorosłości osób z niepełnosprawnością intelektualną.*

Kolejne dwa rozdziały analityczne (4 i 5) odnoszą się do przestrzeni, miejsc, społecznego świata pracy, nadawanych jej znaczeń, postrzeganej roli w kreowanej dorosłości, tożsamości pracowników z niepełnosprawnością intelektualną. Zaprezentowano w nich analizę danych pozyskanych od tzw. aktorów społecznych, osób kreujących te przestrzenie pracy: trenerów, mentorów, osoby wspierające oraz samych pracowników z niepełnosprawnością intelektualną. W nawiązaniu do wcześniejszych wątpliwości natury terminologicznej ujawniających się w części metodologicznej monografii, w rozdziale 4 również widoczna jest pewna niekonsekwencja, mimo zaznaczających się starań Autorki o podanie określeń definicyjnych podstawowych pojęć: przestrzeni, miejsca i świata społecznego. Zwracam uwagę, iż w tej części analitycznej już na wstępie nakreślono pewne ramy i kategorie analityczne, zgodnie z którymi zaprezentowano treści problemowe wyłonione z danych. To obszerny, interesujący fragment monografii, z wielością wątków, uzupełniających się i pobocznych. Z racji różnorodności wyodrębnionych kategorii, sieci problematycznych, można by oczekiwać choćby syntetycznych podsumowań poszczególnych podrozdziałów, a przede wszystkim całego rozdziału. Z pewnością bardziej rozbudowane podsumowanie całego rozdziału (a nie jedynie kilkudzaniowe – s. 357) prezentującego tak liczne wątki problematyczne, skonkretyzowałoby złożoną strukturę analizowanych zagadnień. Rozdział 5 odsłaniający kolejne obszary analityczne jest ustrukturyzowany z nakreśleniem już na wstępie wątków analitycznych: znaczeń pracy, znaczeń pracy wytwarzanych w kontekście jej indywidualnego doświadczenia, oceny wykonywanej pracy, zadań pracowniczych wykonywanych przez niepełnosprawnych pracowników, postrzegania siebie jako pracownika przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną, percepcji wykonywanych zadań, pojawiających się trudności, świadomości potrzebnego wsparcia czy procesu stawania się pracownikiem. Autorka na podstawie przywoływanych danych/zebranych doświadczeń wielopłaszczyznowo analizuje rolę pracy w życiu osoby z niepełnosprawnością intelektualną, rozpatruje również emancypacyjny potencjał pracy uwzględniając perspektywę trenerów pracy oraz koordynatorów wsparcia.

Rozdział 6 (*Być pracownikiem z niepełnosprawnością intelektualną we współczesnej Polsce. Gra w/o emancypację*) prezentuje zbudowaną teorię konstruującą interpretacyjny obraz przeanalizowanego zjawiska fenomenu pracy osób z niepełnosprawnością intelektualną i jak określa sama Autorka „stanowi swoisty patchwork, którego osią jest narracja o emancypacji – to gra w/o emancypację” (s. 19). W moim oglądzie, Autorka przedstawia ukierunkowaną dyskusję nad pozyskanymi danymi, wyodrębniając bardziej uogólnione kategorie interpretacyjne analiz fenomenu pracy osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Na podstawie wszystkich zrekonstruowanych doświadczeń, zarówno pracowników z niepełnosprawnością intelektualną, jak i trenerów pracy, koordynatorów wsparcia, twórców spółdzielni socjalnych, kierowników zakładów aktywności zawodowej, realizatorów projektów zatrudnienia wspomaganego, formułuje nadrzędny wniosek, że fenomen pracy osób z niepełnosprawnością intelektualną jest obszarem ludzkiej codziennej aktywności, będącym „grą w/o emancypację, która jest zarówno konieczna, jak i niemożliwa” (s. 392). Autorka odwołując się do różnych badaczy podejmuje próbę wyjaśnienia własnego stanowiska wskazującego na emancypację jako zadanie konieczne, a jednocześnie niemożliwe. Przytaczając argumenty odwołuje się do skomplikowanej natury samego zjawiska emancypacji oraz jego rozumienia w ramach koncepcji „pustego znaczącego”. Wskazuje, że znaczenia i praktyki oporu wyłaniające się w narracji osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz osób zaangażowanych w tworzenie miejsc pracy, które mogą być interpretowane jako gra w/o emancypację, przyjmują różne kierunki, uwarunkowane indywidualnie. Zwracając uwagę na zidentyfikowane paradoksy na płaszczyźnie praca – niepełnosprawność intelektualna – praktyki włączająco-aktywizujące zapytuje o opresyjne działania nieświadomie realizowane w ramach emancypacji w obszarze zatrudnienia i utrzymania pracy. Autorka na podstawie wyłonionych wątków problematycznych (kulisy-scena-doświadczenia aktorów społecznych) w interesujący sposób prowadzi wywód na temat polityki zatrudnienia i systemu wsparcia aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnością intelektualną – na ile mamy do czynienia z polityką emancypacji, a na ile działaniami pozorowanymi? Próbuje rozstrzygać, czy ma miejsce polityka równych szans czy jednak polityka różnorodności? W kontekście założeń ekonomii społecznej, podejmuje interesujące dyskusje z ustaleniami, czy postulatami innych badaczy. Wysoko oceniam wyrażanie własnego stanowiska, odważne, krytyczne komentowanie zawartych w dotychczasowej literaturze poglądów, w tym odnoszących się do możliwości osób z niepełnosprawnością intelektualną, czy pewnych praktyk realizowanych w ramach zatrudniania wspomaganego. W spójności z zaprezentowanymi danymi i dokonaną ich analizą konstruuje ostatecznie, choć jak podkreśla z pewną niechęcią, uogólnioną tezę: „doświadczenie nieadekwatności i odrzucenia, wykluczenie z rynku pracy będzie zawsze, gdy człowiek z niepełnosprawnością intelektualną będzie chciał się wpasować w tak postrzegane kompetencje lub dorównać/konkurować z pełnosprawnymi pracownikami” (s. 437-438). Wskazuje, że stawanie się/bycie podmiotem pracy wyraża indywidualny projekt emancypacji, „w którym opresyjne praktyki upodobnienia czy obróbka do bycia normalnym/pełnosprawnopodobnym zawsze poniosą porażkę, bo zawsze ten upodobniony

będzie nie tak wydajny, nie tak produktywny” (s. 440). Podobnych odślon w grze w/o emancypację w kontekście pracy osób z niepełnosprawnością intelektualną Autorka przywołuje więcej, dowodząc swoich tez przez pryzmat różnorodności.

Podsumowując ocenę monografii *Niepełnosprawność intelektualna i praca. Gra w/o emancypację* zgłoszonej jako podstawowe osiągnięcie w ubieganiu się o stopień naukowy doktora habilitowanego, uznaję, przy uwzględnieniu wskazanych mankamentów, czy nieścisłości, zwłaszcza w części metodologicznej, iż publikacja ta stanowi wkład w rozwój wiedzy na gruncie pedagogiki specjalnej, w tym szczególnie w obszarze problematycznym niepełnosprawności intelektualnej. Podjęte w monografii niezwykle złożone zagadnienie zjawiska pracy osób z niepełnosprawnością intelektualną wpisuje się w istniejącą w tym zakresie lukę poznawczą i jest swoistą odpowiedzią na zapotrzebowanie badawcze. Treść monografii poprzez rozbudowane analizy na trzech wzajemnie warunkujących się płaszczyznach, odsłania rzeczywiste sytuacje, problemy, paradoksy czy sprzeczności obrazujące doświadczenie pracy osób z niepełnosprawnością intelektualną. Dostarcza tym samym ważnych przesłanek do implikacji teoretycznych i praktycznych związanych m.in. z dorosłością osób z niepełnosprawnością intelektualną.

2.2. Ocena przedstawionego dorobku naukowego

Poza zgłoszonym do oceny głównym osiągnięciem naukowym, pozostałe przedstawione przez dr Agnieszkę Woynarowską wyniki aktywności naukowej, przedstawiają się następująco. Habilitantka w swoim dorobku naukowym posiada 33 publikacje, w tym 26 wydane po osiągnięciu stopnia naukowego doktora. Obejmują one następujące pozycje: 3 monografie [w tym 1 zgłoszona jako główne osiągnięcie w postępowaniu habilitacyjnym (2020), 1 opracowana na podstawie rozprawy doktorskiej (2010), 1 napisana we współautorstwie z J. Belzyt i J. Doroszuk (2015)], redakcję naukową 2 tomów czasopisma punktowanego (*Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej*), 4 rozdziały w recenzowanych monografiach zbiorowych oraz 17 artykułów w recenzowanych czasopismach naukowych. Przywołując wskaźniki bibliometryczne zaznaczające się w czasie przygotowywania Autoreferatu, liczba cytowań publikacji według bazy Google Scholar wynosiła 58, a indeks Hirscha (również według bazy Google Scholar) – 3. Habilitantka po uzyskaniu stopnia doktora uczestniczyła w 29 konferencjach naukowych, w tym w 9 międzynarodowych oraz w 5 o charakterze szkoleniowym ukierunkowanym na popularyzację nauki.

Oceniając przedstawiony przez Habilitantkę dorobek naukowy pod względem ilościowym nie uznaję go za imponujący. Wyrażam również swój niedosyt związany z publikacjami obcojęzycznymi, co może zadziwiać, zważywszy na sygnalizowaną w Autoreferacie bardzo dobrą znajomość języka angielskiego i członkostwo w międzynarodowych organizacjach (już od 2015 roku w ALTER: European Society for Disability Research) oraz aktywne uczestnictwo w międzynarodowych konferencjach. Z zadowoleniem przyjmuję zatem fakt zgłoszenia do opublikowania tekstu anglojęzycznego (The employment policy and vocational activity support system for people with intellectual disabilities in Poland. Alter, European Journal of Disability Research, Special Issue Employment & Disability). Wyrażam nadzieję na kontynuację tej praktyki publikacyjnej. Zwracam również uwagę, iż spośród 17 zgłoszonych do oceny artykułów, aż 11 zostało opublikowanych w czasopiśmie wydawanym w Uniwersytecie, w którym dr Agnieszka Woynarowska jest zatrudniona. Habilitantka jest również członkiem zespołu redakcyjnego tego czasopisma. Można by oczekiwać znacząco większej różnorodności czasopism, w których Habilitantka publikowałaby swoje opracowania. I jeszcze jedno moje spostrzeżenie na podstawie lektury artykułów Habilitantki. Zauważalna jest w nich pewna, niekoniecznie pozytywna praktyka wyrażająca się w powielaniu identycznego długiego fragmentu tekstu w kilku publikacjach. Zdaję sobie sprawę, iż Habilitantka specjalizuje się w problematyce dorosłości osób z niepełnosprawnością intelektualną i swoje przemyślenia, opracowania pewnych wątków, aspektów związanych z tym zagadnieniem formułuje autorsko, z wykorzystaniem własnego stylu. Niemniej jednak nie popieram takich zabiegów, by były one *kopią* w kolejnych publikacjach.

Podaję przykład: „Dorosłość przez andragogów definiowana jest bardzo różnorodnie. M. Malewski wyróżnia trzy stanowiska definiujące dorosłość. Pierwsze ujmuje dorosłość jako: stan społeczny człowieka, drugie jako proces rozwoju psychicznego i trzecie jako proces społeczno-kulturowy (Malewski, 1991, s. 24). Dorosłość definiowana jako stan społeczny człowieka może oznaczać według Mościckiej „zdolność do samodzielnego zapewnienia sobie bytu i do wykonywania zadań społecznych (Mościcka, za Malewski 1991, s. 24). Dorosłość rozumiana jako proces rozwoju psychicznego jest wiązana z właściwościami psychicznymi jednostki i traktowana jako całościowy proces rozwojowy. M. Malewski odwołuje się tutaj do trzech andragogicznych koncepcji dorosłości.: C. C. Cogginsa, R. Urbańskiego oraz M. S. Knowlesa. Coggins analizuje proces dorosłości na skali wzrost-regres. Przebieg tego procesu odzwierciedla kompleks przyjmowanych postaw wobec: siebie, innych, życia (uważana za kluczową), wiedzy i procesu jej zdobywania. R. Urbański traktuje dorosłość „jako

dynamiczny, całościowy proces osobowościowego „stawania się” jednostki i analizuje go jako system progresywnych zmian o charakterze społeczno-moralnym (Malewski, 1991, s. 27). Punktem wyjścia tej koncepcji jest etyczny wymiar człowieka „prostomyślnego”. Urbański wyróżnia pewne typy dyspozycji osobowościowych reprezentujących dorosłość. Za najbardziej istotne dla wizerunku człowieka dorosłego uznaje dziesięć dyspozycji osobowościowych: „ciągła ekspansja miłości i ciepła życia; niezależność do pełnienia roli społecznej; pogoda i spokój wewnętrzny; poczucie wewnętrznej siły i możliwości oddziaływania na innych; otwartość na doświadczenie życiowe innych i otaczającą rzeczywistość; uznanie wzajemnej zależności jako esencji bytu ludzkiego; umiejętność cieszenia się cudzą radością; umiejętność pełnego przeżywania chwili; wiara w siebie i innych; działanie w pełni spontaniczne” (Malewski 1991, s. 28). Inną wizję dorosłości ukazuje M. S. Knowles, twierdząc, „że jest ona finalnym rezultatem ciągu zmian i przekształceń, jakim w procesie życiowego dojrzewania ulegają struktury psychiczne jednostki” (Malewski 1991, s. 29). Proces dojrzewania, który prowadzi do dorosłości, jest procesem wielopłaszczyznowym i obejmuje całą egzystencję człowieka. Dorosłość rozumiana jako proces społeczno-kulturowy ujmowana jest „jako proces fizycznego, społecznego i psychicznego rozwoju człowieka, który obejmuje cały okres jego istnienia” (Malewski 1991, s. 30). Stanowisko to kładzie nacisk na role społeczne jako zadania przeznaczone jednostce. Miarą dorosłości jest zdolność człowieka do samodzielnego kształtowania własnego życia w taki sposób, aby efektywnie, spełniając formułowane wobec niego oczekiwania społeczne, dostarczało mu poczucia sensu jego egzystencji i było źródłem indywidualnej satysfakcji (Malewski 1991, s. 36)”. Tak duży fragment tekstu pojawia się w identycznej wersji w różnych publikacjach [*Zadania szkół przysposabiających do pracy jako miejsc wsparcia dorastania młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną do bycia dorosłym, Niepełnosprawność*. Dyskursy pedagogiki specjalnej, 2014, nr 14, s. 165-166; *Znaczenia nadawane wsparciu w dorosłości i własnej w nim roli przez terapeutów dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną, Niepełnosprawność*. Dyskursy pedagogiki specjalnej, 2014, nr 16, s. 176-177 (współautor J. Rzeźnicka-Krupa); *Teatr jako miejsce pracy dorosłych osób z zespołem Downa. Emancypacyjny potencjał projektu aktywizacji zawodowej „Przystanek Szekspir”*, Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej, 2017, nr 25, s. 177-178 (współautor J. Rzeźnicka-Krupa)]. Podobnych przykładów można by podać więcej.

Jakościową wartość publikacji dostrzegam w podejmowaniu rzadziej eksplorowanych wątków problematycznych, w koncentracji na ujawnianiu rozumienia codzienności osób z niepełnosprawnością intelektualną, rozpatrywaniu dorosłości w kontekście

niepełnosprawności intelektualnej, w prowadzeniu wielopłaszczyznowego dyskursu nad niepełnosprawnością i jej społecznym wizerunkiem. Prezentowane zamysły badawcze oceniam najwyżej, świadczą one o otwartości i kreatywności poznawczej Habilitantki, konsekwentnie zgłębiającej pewne zagadnienia i poruszającej kolejne wątki, wyłaniające się z poprzednich analiz. Wartość publikacji upatruję również w zauważalnej znaczącej łączności rozpatrywanych kwestii z praktycznymi implikacjami. Tym samym wpisują się one w autentyczny charakter stosowanej pedagogiki specjalnej.

W dalszej części recenzji odniosę się bardziej szczegółowo do zainteresowań badawczych Habilitantki, problematycznie spójnych, wskazujących na wieloletnie dążenia do prezentowania pewnych aspektów postrzegania niepełnosprawności, w tym intelektualnej oraz wymiarów funkcjonowania dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną. Konkretyzują się one w trzech obszarach problemowych: 1) Dyskursywne, społeczno-kulturowe konstrukcje zjawiska niepełnosprawności intelektualnej; 2) Wsparcie dorosłości z niepełnosprawnością intelektualną. Konteksty indywidualnych doświadczeń oraz instytucjonalne praktyki wsparcia; 3) Tożsamość pedagogiki specjalnej jako dyscypliny osadzonej w paradygmacie krytyczno-emancypacyjnym. Współczesne kierunki badań w obszarze europejskich Studiów o Niepełnosprawności.

Pierwszy z wyodrębnionych obszarów problematycznych stanowi kontynuację zainteresowań badawczych realizowanych w ramach opracowywania rozprawy doktorskiej. Osadzony jest w poststrukturalnych teoriach dyskursu. Habilitantka swoje przedsięwzięcia badawcze opiera na założeniu, iż dyskursywność niepełnosprawności oznacza, że w przestrzeni symbolicznej są jej przypisywane określone znaczenia w zależności od sposobów strukturyzacji pola znaczeniowego. Odwołuje się również do koncepcji społecznego interakcjonizmu oraz założeń modelu kulturowego. Posługuje się krytyczną analizą dyskursu. W ramach tego obszaru badawczego Habilitantka przedłożyła do oceny 3 publikacje (dwa rozdziały w pracach zbiorowych oraz 1 artykuł w czasopiśmie punktowanym).

Drugi obszar problematyczny dotyczący wsparcia dorosłości z niepełnosprawnością intelektualną odzwierciedlony jest w 6 artykułach. Habilitantka sprawdza i analizuje możliwości kreowania różnorodnych praktyk wspierających realizowanie się w dorosłości przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Z różnych perspektyw eksploruje wsparcie aktywności zawodowej, kształcenie w szkole przysposabiającej do pracy, rolę terapeutów dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną. W tym obszarze analiz dostrzegalne jest ściśle nawiązanie do kontekstu polityczno-systemowego, rzeczywiście realizowanych praktyk wsparcia w ramach wdrażanych projektów. Habilitantka mocno akcentuje emancypacyjny

potencjał aktywności zawodowej wyrażający dorosłość osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Przeważająca część usytuowanych tutaj publikacji można określić jako swoiste komunikaty z badań, jak sama Habilitantka określa „mini projekty badawcze stanowiące również miniaturę etnograficzną” (Autoreferat, s. 32). Dostrzegam ich wartość poznawczą, ale moim zdaniem, w szerszym zakresie zawierają one odniesienia praktyczne, pozwalające na zobrazowanie rzeczywistych rozwiązań wsparcia stosowanych na płaszczyźnie edukacyjnej i zawodowej.

W trzecim obszarze problematycznym, niejako uzupełniającym, podejmowane są wątki związane z tożsamością pedagogiki specjalnej rozpatrywanej w paradygmacie krytyczno-emancypacyjnym. Jak sama Habilitantka wskazuje, zaznacza się tutaj uboższy zakres publikacyjny, obejmujący tylko dwa artykuły. Podejmuje w nich próbę teoretycznego namysłu nad pedagogiką specjalną jako dyscypliną bazującą na paradygmacie krytyczno-emancypacyjnym oraz założeniach społecznego i kulturowego modelu niepełnosprawności. Akcentuje również miejsce pedagogiki specjalnej w obszarze Studiów o Niepełnosprawności (Disability Studies). Za interesujący i płodny poznawczo uznaję artykuł pt. *Pedagogika specjalna i paradygmat myślenia krytycznego – o jednej z możliwych odsłon tożsamości tej dyscypliny* (Studia z Teorii Wychowania, 2011, nr 2/3, s. 113-125). Przyjmując stanowisko wieloparadygmatyczności pedagogiki i nawiązując do paradygmatu myślenia krytycznego oraz założeń pedagogiki emancypacyjnej, podejmuje wysiłek ukazania idei krytyczno-emancypacyjnych w pedagogice specjalnej. Wprawdzie zaprezentowane w artykule argumenty nie stanowią zwartej, spójnej wypowiedzi, niemniej jednak pozwalają na wysuwanie przesłanek do rozumienia i dyskusji nad właśnie taką wersją pedagogiki specjalnej. Jako wartościowy traktuję również drugi z wymienionych w tym obszarze artykułów: *Europejskie studia nad niepełnosprawnością. Analiza wątków badawczych i obszarów zainteresowań ALTER – European Society for Disability Research* (Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej, 2018, nr 32, s. 72-98). Publikacja zawiera rezultaty analiz 200 międzynarodowych wystąpień konferencyjnych. Pomimo tego, że nie jest to artykuł *sensu stricte* przeglądowy, to jednak zaprezentowane sprawozdawczo wątki tematyczne podejmowane w obrębie badań nad niepełnosprawnością przez szerokie gremium badaczy, dostarczają ważnych informacji w zakresie aktualnych trendów badawczych i interpretacyjnych.

Przedstawiony dorobek pod względem merytorycznym można określić jako interesujący poznawczo i poszerzający dotychczasowe ustalenia w obszarze dorosłości osób z niepełnosprawnością intelektualną. Ze względu na poruszaną problematykę można uznać jego

istotne znaczenie dla rozwoju wiedzy w obrębie pedagogiki specjalnej. W dalszym jej rozwijaniu Habilitantka, moim zdaniem, powinna baczniej zwracać uwagę na to, by nie powtarzać tych samych treści w kolejnych opracowaniach, publikując je w różnych periodykach, w tym obcojęzycznych.

3. Aktywność naukowa albo artystyczna realizowana w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej

Habilitantka odnosząc się do informacji dotyczącej aktywności naukowej albo artystycznej realizowanej w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej (s. 19), podała wykaz swoich publikacji, a także wskazała, iż uczestniczyła aktywnie w 38 konferencjach naukowych (29 po uzyskaniu stopnia doktora), w 9 o charakterze międzynarodowym. Podała również liczbę cytowań według bazy Google Scholar (58) oraz indeks Hirscha (3). Nie ma natomiast informacji na temat aktywności naukowej realizowanej w więcej niż jednej uczelni. W dalszej części Autoreferatu (s.37), dr Agnieszka Woynarowska wskazała, iż od 2015 roku jest członkiem ALTER – European Society for Disability Research. Uczestniczyła aktywnie w czterech konferencjach organizowanych przez to towarzystwo naukowe – w Paryżu, Sztokholmie, Lille i Kolonii.

4. Ocena dorobku dydaktycznego, organizacyjnego oraz popularyzującego naukę

Dr Agnieszka Woynarowska po uzyskaniu stopnia doktora prowadziła seminaria licencjackie i magisterskie. Pod Jej kierunkiem w Uniwersytecie Gdańskim stopień licencjata otrzymało 10 osób, a stopień zawodowy magistra – 80 osób, w Gdańskiej Wyższej Szkole Humanistycznej wypromowała 20 licencjatów, a w Ateneum Szkole Wyższej – 20 licencjatów oraz 40 magistrów. Realizowała liczne zajęcia dydaktyczne na kierunku pedagogika specjalna: Polityka społeczna i wsparcie dla osób niepełnosprawnych; Promocja aktywności i organizacje pozarządowe na rzecz osób niepełnosprawnych; Praca z dorosłą osobą z ASD; Wsparcie w pracy i doradztwo zawodowe osób niepełnosprawnych; Pedagogika osób niepełnosprawnych ruchowo; Nowe ruchy społeczne i aktywizm osób niepełnosprawnych; Podstawy terapii zajęciowej; Pedagogika osób z niepełnosprawnością

intelektualną; Praca z osobami niepełnosprawnymi; Poradnictwo, rehabilitacja społeczna i zawodowa. Prowadzone przez Habilitantkę zajęcia zostały wysoko ocenione przez studentów.

Należy podkreślić zaangażowanie dr Agnieszki Woynarowskiej w prace na rzecz kierunku studiów – pedagogika specjalna. W latach 2010-2013 pracowała w Radzie Programowej tegoż kierunku, koordynowała działania na rzecz tworzenia specjalnościowych efektów kształcenia dla specjalności: Rehabilitacja społeczna i zawodowa z doradztwem. Współuczestniczyła ponadto w opracowaniu koncepcji specjalności: Rehabilitacja i wsparcie w dorosłości z terapią zajęciową. Była także członkiem zespołu opracowującego koncepcję 5-letnich, jednolitych studiów magisterskich na kierunku pedagogika specjalna.

Habilitantka prezentuje aktywną działalność organizacyjną. Czterokrotnie pełniła funkcję opiekuna roku na studiów I i II stopnia na kierunku pedagogika specjalna, angażowała się w prace rekrutacji na studia, od 2019 roku pełni funkcję pełnomocnika dziekana Wydziału Nauk Społecznych ds. Osób z Niepełnosprawnościami. Uczestniczyła ponadto w organizacji licznych konferencji i seminariów naukowych.

W ramach osiągnięć popularyzujących naukę należy wymienić wystąpienia dr Agnieszki Woynarowskiej w konferencjach szkoleniowych. Od 2012 roku aktywnie współpracuje z Gdyńskim Partnerstwem na Rzecz Osób z Niepełnosprawnością, Grupą IM+ oraz gdańską Fundacją Ja Też. W obrębie tego zaangażowania łączy wielotorowo działalność naukową z konkretnymi, praktycznymi aktywnościami, Jako cenne doświadczenie wskazując sporządzanie ekspertyz/opinii niezbędnych np. do uruchomienia eksperymentu pedagogicznego oraz sprawowanie nad nim opieki merytorycznej.

Wniosek końcowy

Podsumowując wszystkie elementy niniejszej recenzji, podkreślam: a) poznawcze i społeczne znaczenie podejmowanej przez Habilitantkę problematyki, z wyróżniającymi się implikacjami praktycznymi; b) wielopłaszczyznowe osiągnięcia dydaktyczne, organizacyjne oraz ukierunkowane na spopularyzowanie wiedzy o osobach z niepełnosprawnością i ich potencjale. Zgłoszone do oceny publikacje spełniają główne kryteria prac naukowych, choć nie można pominąć zawartych w nich pewnych, wcześniej wskazanych, nieścisłości czy mankamentów.

Uwzględniając zawarte w recenzji konkluzje dotyczące monografii stanowiącej podstawę ubiegania się o nadanie stopnia doktora habilitowanego, przedstawioną ocenę dorobku naukowego oraz działalności dydaktycznej, organizacyjnej i popularyzującej naukę, a także wszelkie zgłoszone uwagi krytyczne, stwierdzam, iż zgłoszony przez Panią dr Agnieszkę

Woynarowską dorobek spełnia w wystarczającym stopniu warunki nadania stopnia doktora habilitowanego określone w ustawie - Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce z dnia 20 lipca 2018 roku. Wnioskuje o dopuszczenie Pani dr Agnieszki Woynarowskiej do dalszych etapów postępowania w sprawie nadania stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika.

J. Byra

J.